

BILLEDER AF TO AF KONG CHRISTIAN VI.s OPDRAGERE

AF

JOHANNES PEDERSEN

At kong Frederik IV.s personlighed rummede dybe modsætninger er velkendt¹. Snart prises han som den pligttro og flittige regent, snart faar man indtryk af, at hans nydelsessyge og letfærdighed ingen grænser kendte. Snart nævnes han som den, der ved oprettelsen af landsbyskoler og ved at sætte missionen i Trankebar i gang ivrigt drog omsorg for sine undersaatte, og snart hører vi om hans urimeligt dyre Italiensrejse og om hans elskovsæventyr.

For kongens ægteskab blev hans udsvævelser skæbnesvangre. Dronning Louise følte sig skuffet og forurettet; hun havde nogle faa trofaste venner, der kendte hendes oprigtige fromhed og delte hendes hengivenhed for den hallensiske pietisme, som hun fra sin ungdom af havde været i forbindelse med. Nogle gange synes hun at have tilskyndet kongen til at vise vækkelsens folk velvilje, men siden fordybede hun sig i Arndts, Speners og Franckes fromme bøger.

Og saa levede hun for sine børn. Hun har uden tvivl haft afgørende indflydelse paa, hvem der kom til at lede kronprinsens opdragelse i hans drengenaar. Derved lykkedes det hende at finde mænd, der kunde føre hendes søn ind i det kristelige livssyn, der for hende var saa dyrebart; men derved blev ogsaa drengens uvilje mod faderens livsførelse vakt.

De to mænd, der i det følgende skal omtales, har haft stor betydning for vort lands styre i en aarrække. Ikke blot indirekte gennem deres kongelige elev, der blev præget af den opdragelse, de gav ham, men ogsaa direkte, fordi de senere fik stillinger, hvor de kunde gøre

¹ Danmarks Riges Historie, V, 25 ff. (E. Holm). Schultz Danmarks Historie, III, 439 f. og 447 f. (K. Fabricius).

deres meninger gældende. Især havde de interesse af at skaffe den hallensiske pietismes reformtanker ind i rigernes kirke- og folkeliv.

Begge har de efterladt optegnelser og dagbøger, som nu findes i det ledreborgske arkiv; og med benyttelse af dem tegnes disse nærbilleder.

JOHAN GEORG VON HOLSTEIN var fra 1706–12 kronprinsens hofmester og fra 1712 til sin død 1730 medlem af konseillet¹. For landets finanser og i den udenrigspolitiske forhandling har han gjort en betydelig indsats, og i alle kirkelige og kulturelle spørgsmaal havde han afgørende betydning.

Han var født 1662 i Meklenburg – paa herregaarden *Møllenhagen*. Barndomshjemmet var præget af den orthodoxe tids uskrømtede kærlighed til den rene, lutherske lære og til det theologiske studium med hele dets klassiske underbygning². Men tillige af en dyb fromhed, der fandt udtryk i hjemmets daglige familieandagter og i faderens læsning. Johan Georg fortæller selv fra sin barndom, at faderen flere gange talte med ham om, at han skulde være præst og studere theologi. Da han var en halv snes aar gammel, fik han undervisning i latin, græsk og hebraisk. 1675, – Johan Georg var kun 13 aar gammel, – døde hans far. Trods de ændrede forhold vilde hans mor lade ham fortsætte sin uddannelse. Uden tvivl har han i de følgende aar tilegnet sig mange kundskaber; hans færdighed i latin og fransk ligesom hans theologiske viden, der under hans manddomsvirke nedfældes i smaa afhandlinger, er grundlagt i disse aar³. 1680 var han en tid i Rostock; fægtning og ridning var afbrydelser i læsningen. Derefter opholdt han sig en tid i Frankrig.

Under sit ophold i Paris skrev den unge Johan Georg et udkast til en langfredagsbøn, der viser, at han allerede dengang var den orthodoxe kirkes tro søn. Foran den lidende frelser vil han bekende sin synd og bede om kraft til at følge budene og undgaa at synde. Men det er takken, der giver denne bøn sin tone. Tak for livets gave, – for Guds trofaste omsorg gennem aarene, – fordi han blev bevaret

¹ Danmarks Adels Aarvog II, 195 ff. – Dansk biograf. Leksik. (E. Holm, Hans Jensen). J. G. v. Holsteins dagbøger findes i Ledreb. 435–8°; 436–8°; 437–8°; 438–8° og 443–4°. P. B. C. Westergaard: Danske Portrætter I, 753 f.

² Ledreb. 436–fol. v. Holsteins selvportræt: „Sa premiere education toute chrestienne lui a donné de la crainte de Dieu et de la devotion“.

³ I Ledreb. 436–fol. findes fra 1690 en Danksagungsgebet og fra 1691: Gedanken über die worte des 11. v. aus dem IX cap. der Prediger Salomons.

gennem alle farer. Ja, og tak, – fordi han kom til at vokse op i kristenheden – og ikke blandt tyrker og hedninger, – han fik jo sit hjem blandt den lille flok, der holder fast ved det rene Guds ord og de hellige sakramenter¹.

Ved det *schwerinske* hof havde den unge v. Holstein nu tjeneste i aarene 1684–88; derefter blev han som kammerjunker hos prins Carl knyttet til hoffet i København og tjente i de følgende 8 aar paa forskellig maade den danske kongefamilie. 1693 holdt han bryllup med den 16aarige IDA FREDERIKKE v. BÜLOW, hvis fader ejede flere gaarde paa Laaland. Ved hendes død 1725 priser v. Holstein sin hustru som den, der gav ham og deres børn det gode hjem og helt delte hans livssyn².

Fra 1696 til 1705 havde han sit hjem og sin gerning i Oldenburg – først som landdrost, senere som overlânddrost, men blev saa atter kaldt til København for at blive der til sin død 1730³.

Det liv i bøn og andagt, som var levet i barndomshjemmet, fæstnede sig efterhaanden hos sønnen, og det blev ogsaa indført i hans eget hjem. Familieandagten om morgenen saavel som de private andagter med læsning og selvprøvelse middag og aften hørte til dagens orden⁴. Suk og sang og bøn var et kraftigt islæt i det daglige liv, – ja, under rejser gennem landet lyder der ofte salmesang fra karossen, hvor v. Holstein kører sammen med sin hustru eller et af sine børn.

Hvorledes det gik til, at det orthodox-lutherske fromhedsliv, han havde som arv fra sit hjem, optog den frembrydende pietismes toner i sig, ligger ikke klart i dagen. Der foreligger intet om nogen dybt-gaaende krise i den unge mands liv, men Halle blev for ham stedet, hvorfra fornyelsen skulde komme, og Spener og Francke læste han gerne. Klagen over den stivnede og hensygnende kirke finder gen-

¹ J. G. v. H.: Geheime Unterredungen mit Gott. – Udg. 1745. Dat. 1684 – 31/3 – S. 3–16.

² Jfr. Ledreb. 441–fol. v. Holsteins mindetale over sin første hustru. Geh. Unterred.: 91 ff.

³ I Ledreb. 441–fol. fortælles, at i november 1705 kom familien til Kbhvn. – „mit unserer gantzen Haushaltung und 6 Kinder“. Se ogsaa J. G. v. H.: Geh. Unterred. – s. 74. Efter raadstuearkivets skattemandtal har familien v. Holstein i aarenes løb boet forskellige steder i København; 1717 i Købmagergade; 1721 i Ny Vestergade; 1725 Ved Stranden. Efter H. U. Ramsing: Københavns ejendomme 1377–1728, IV, 134 købte J. G. v. H. 1726 matr. nr. 261 i Vester Kvarter i Stormgade.

⁴ I Geh. Unterred. findes fra maj 1714 baade „Tägl. Morgen-Gebet“; s. 29–46, – og „Tägl. Abend-Gebet“; s. 47–52. Jfr. dagbøgerne, der i begyndelsen beretter om andagterne dag for dag.

klang i hans bøn; og han ved, at det er den levende, virksomme tro, det gælder¹.

Der er fra tiden omkring 1705 flere ubestridelige vidnesbyrd om, at v. Holstein regnedes for at staa paa vækkelsens side mod den raadende orthodoxe kirke. Efter en prædiken, konfessionarius PEDER JESPERSEN havde holdt – i november 1706 – om, at man dog ikke burde betro nogen ungs opdragelse til „kætterske folk“, sagde kongen – i familiens kreds, – at de ord kun kunde være møntet paa kronprinsens hofmester. Han spurgte prins Carl, der jo en tid lang var under v. Holsteins vejledning, hvad han mente, og baade prinsen og dronningen udtalte, at de fandt angrebet ubeføjet².

Paa den anden side fremgaar det af dagbøgerne, at v. Holstein stod paa venskabelig fod med hofpræst MASIUS og i efteraaret 1706 havde en længere samtale med ham om „de saakaldte pietister“³. Vel stod han LÜTKENS nærmere end Masius, men som den trofaste kirkegænger han var, – hver søndag var han to gange til gudstjeneste, – kunde han baade under Masius' og Lützens' prædikener føle sig opbygget og bevæget, men han indrømmer ogsaa, at sønnen undertiden fik bugt med ham. Lützens' „herlige“ prædiken kunde v. Holstein rigtig glæde sig over, ja undertiden tog han ogsaa kronprinsen med hen at høre hofpræstens katekisation med børnene. Nu og da overhørte Lützens v. Holsteins egne børn, og dagbogen omtaler, at de to familier gensidigt besøgte hinanden⁴.

Meget forskellige folk kom v. Holstein i berøring med under sin gerning – i rentekammeret – som kronprinsens hofmester – i fattigdirektionen – i konseillet – i missionskollegiet. Men blandt hjemmets nærmeste venner regnedes familierne v. PLESSEN – baade gehejmeraadens CHRISTIAN SIEGFRED og marskalken CARL ADOLF – og HAXT-

¹ Geh. Unterred.; s. 32 og 39.

² Ledreb. 437-8°. Dagbog 7/11 1706.

³ Ledreb. 435-8°. 1706 – 26/9: – jfr. Ledreb. 436-8°. 1708 – 18/6 og 2/12.

⁴ Ledreb. 435-8°. – Som eksempel paa dagbogens optegnelser anføres her – 1706 – 22/8: „... habe des morgens mit meiner Frauen in allen unsere gewöhnliche morgen-andacht gehapt. Auch aus SPENERS postil der Lebens Pf.: das Evangelium gelesen, daraus Er vorstellet, den rechten gebrauch der zungen in reden und zweigen; hernegst H. D. PETERS und nachmittag H. D. LÜTCHENS Predigt angehört, und durch gelegenheit derer, so von Gottes wort abgehen, mit meiner Cousine bey Hoffe von der Kraft des Wortes und wirckung des Geistes etwas disputiret, noch gelesen in Macario von der Vollenkōmenheit und mit Mr. SCHRÖDERN drüber conferiret. Jesu du meine Vollenkōmenheit, stehe mir bey.“ – Jfr. 1706 – 8/8 – om Lützens prædiken, og 1707, 20/11 – søvniq under prædiken.

HAUSEN. Navnlige sidstnævnte familie nævnes i forbindelse med udflugter i byens omegn – og som fortrolige ogsaa i kristenlivets mange spørgsmaal. v. Holstein finder nu og da madame Haxthausen hos sin frue – syngende tidens salmer eller i samtale om, hvori den sande kristendom bestaar¹.

Naar v. Holstein i sine optegnelser forsøger at ridse nogle linjer af sit eget billede, ser det saaledes ud: Et aabent og ærgerrigt sind, der saa gerne vil vinde mennesker for sig. Snaksom, munter og mild, men tillige hidsig og mistænksom; pligtro og nøjagtig i sin gerning, jævnt godt begavet; „son jugement solide, mais borné“².

Det blev hans lod livet igennem at være med, hvor de mange brogede spørgsmaal blev drøftet og afgjort, men han elskede de stille studier og har især givet sig af med theologi, filosofi, historie og politik. Baade hans theologiske betragtninger og hans nedskrevne taler bærer vidnesbyrd herom³. Men var der saaledes en spænding mellem det travle udadvendte liv i kongens raad og følge, hvor „verdslige“ ting helt optog ham, og de stille andagts- og studietimer, han havde i sit hjem, saa var spændingen ikke mindre mellem den lystige snakkesalighed, der kunde præge ham i andres selskab, og den dybe melankoli, han kunde henfalde til i énsomhed⁴. Det daglige opgør med sig selv, som dagbogen jo var, ender ofte i klage og selvbebrejdelse. Det hænger ikke alene sammen med, at v. Holstein fra sine unge aar havde et tungt sind, men ogsaa med den pietistiske fromhed, der mere og mere prægede ham.

Nytaarsaften 1706 vil han gøre op med sine synder og skriver: „Vor andern das ich meinen mundt öfters nicht gnug im Zaum gehalten, sondern in schertzreden zu viel od. auch unnütze dinge hervorgebracht, – den im Zorn, ob wol auch über rechtmessige ursachen, zu hefftig, entbrandt, auch vielen unnötigen Speculationen und bösen gedancken noch viel nachgehenget, sonderlig bey Schlaflosen nächten – auch bey dem Gebete und Predigt meine Gedancken nicht gnug im Zaum gehalten, sondern zu viel herum streichen lassen;

¹ Ledreb. 435–8° – 5/12 1706 – 31/1 07 – 27/2 07 – 20/3 07.

² Ledreb. 436–fol.

³ Ledreb. 436–fol. Udkast til tale om *pligterne* – mod Gud, sin næste og sig selv. Ledreb. 437–fol. Tanker over Joh. 3, 16 – fra 1715. I. KORTHOLDT skriver 1717 – 9/3 til J. G. v. H. om LEIBNITZ' skrifter. Jfr. Ledreb. 437–fol.

⁴ Geh. Unterred.; s. 65 ff. Bøn fra 1726. – Skriver, at han i mange aar har ønsket at trække sig tilbage fra verden for i stilhed at kunne tjene Gud helt. (70).

doch hat Gottes gnade noch ein bestendiges Verlangen der besserung in mir erhalten und eine unruhe bey d. Verseümnis in mir gewircket¹.

Gentagne gange blev han plaget af et uroligt og ængsteligt sind; glæden i Gud var borte, og han var uden trøst². 1723-24 drev selvanklagen ham ud i en svær krise. Da han 1705 kom i kongens tjeneste aflagde han en ed, der i stærke ord bandt ham til i alle forhold at være kongen tro. Allerede dengang syntes han, at en saa stærkt forpligtelse overfor et menneske stred mod Guds ord, og han søgte at faa ordlyden ændret, men forgæves. Med begge hofpræsterne, Masius og Lützens, havde han drøftet spørgsmaalet, – „die mir denn noch deutlicher gezeiget, wie gefährlich es sey, Gottes allgemaine Gnade als das gröste Kleinod unseres Christenthums, und festen Grund unserer Seeligkeit einzuschräncken, und an gewisse Zeit und Umständen zu binden“³. I 18 aar har han nu baaret paa denne byrde; den har ofte stjaalet hans nattesøvn og hans arbejdskraft. Hver gang han vilde til alters, maatte han bede Gud tilgive sig, at han i denne sag havde handlet saa overilet, uforsigtigt og letsindigt. I det sidste aars tid har han ikke vovet at gaa til alters, – søvnløsheden tager til, – helbredet svækkes, – tanken om, at døden rykker nærmere, foruroliger ham. At kongen dog vil fri ham fra den tunge ed. Det beder han om, saa indtrængende han kan⁴. –

I 6 aar – 1706 til 1712 – var v. Holstein kronprins Christians opdrager. Det var d. 6. april 1706, han tiltraadte sit embede som hofmester⁵. Paa alle maader skulde han lede den 7aarige drengs opdragelse. I samraad med forældrene skulde han finde de bedst egnede folk til kronprinsens opvartning⁶. – Han skulde føre tilsyn med hans undervisning; – JOH. WILH. SCHRÖDER var kronprinsens „informator“; – han skulde gaa med ham i kirke, – følge ham til fester og fornøjelser, komedier, selskaber, jagter, militærparader. Daglig var han sammen med drengen og talte jævnlig med forældrene om ham. Kronprins Christian var i sine drengenaar en lille forknyt fyr, der ofte græd. Gang paa gang staar v. Holstein raadvild overfor det grædende barn.

¹ Ledreb. 435-8°; 1706 – 31/12.

² Ledreb. 436-8°; 1708 – 31/7 og 31/8.

³ Ledreb. 436-fol. (udat.)

⁴ Ledreb. 436-fol.; Til kg. 1724 – 27/1 og 1724 – 29/4.

⁵ Ledreb. 437-8°.

⁶ Ledreb. 437-8°; 1706 – 20/8; kongen ønskede en dansk kammertjener hos krpr.

Han gav ham stuearrest eller nægtede ham udflugter. Men en dag talte han med kongen og dronningen om det. Kongen mente, det var bedst at le drengen ud, naar han peb; dronningen ansaa en omgang klø for den bedste kur. „Meine meinung ist jederzeit gewesen durch mehrere umgengnis es Ihm abzugewehnen,“ noterer v. Holstein¹. Jævnligt omtaler han, at han har maattet formane, irettesætte eller straffe drengen – nogle gange med ris; rosen er det mere sparsomt med, men den forekommer, naar kronprinsen har svaret flinkt ved en overhøring i kongens nærværelse, – eller naar han har opført sig upaaklageligt ved faderens fødselsdagstaffel.

Da v. Holstein 1712 overgav kronprinsens videre opdragelse til sin efterfølger, gehejmeraad FREDERIK WALTER², gjorde han i en længere tale rede for sit syn paa den opdragergerning, der nogle aar havde været betroet ham. Opdragelsens maal maa være at gøre den unge delagtig i kristent livssyn og kristen tro. Og opdragelsens grund maa være Guds ord og fædrenes fromhed. Da en kronprins som konge vil faa mange tusinde menneskers timelige og evige velfærd i sin haand, er opgaven at opdrage ham af største betydning. Det hedder videre med v. Holsteins egne ord:

„Hierauff nun habe ich fest gestellet auch den Grund der Erziehung von Ew. Königl. Hoheiten zulegen, hievon anzufangen, hievon unter Gottes Seegen alles zu hoffen, und durch deszen Beystand zuerwarten; zu welchem Ende denn nicht allein die Abend- und Morgen-Gebehte, sondern auch Behststunden, Wiederholung und nähere Erklärung aller Predigten, tägliche Lesung der Heyl. Schrift, Erlernung und Erklärung der Vornehmsten Sprüche, so zum Grunde des Glaubens und Gott gefälligen Lebens dienen, deutliche Erläuterung der Augsp. Confession und des Catechismi Lutheri, imgl. alle Arbeit, Studiren undt Vornehmen mit dem Gebehte anzufangen undt zu beschlieszen und dergleichen angestellet, und bey Ew. Königl. Hoheit bis hieher getrieben worden, worinnen auch Dero gegenwärtiger Informator M^r. SCHRÖDER den Fleisz erwiesen, dasz ich vor den allsehenden Augen Gottes, Ew. Königl. Hoheiten und aller Menschen seinen hierinn unermüdeten Fleisz, Eiffer und Application rühmen kan, und billig rühmen musz“ – – –³.

¹ Ledreb. 437-8°; 1706, 18/7; – drengen kom for lidt sammen med andre, havde v. Holstein allerede tidligere sagt til dronningen; jfr. 1706, 25/6.

² Dansk biograf. Leks. (Bricka) F. W. f. 1649 – d. 1718. Kong Frederik IV.s „yndling“. (G. L. Wad.)

³ Ledreb. 436-fol.; „Abscheidts und Abdanckungs Rede an Sr. Königl. Hoheiten

Kronprinsen har da ogsaa faaet en hel del kundskaber, og det er nu v. Holsteins bøn, – „dasz von dem, was das Gedächtnisz gefaszet, der Verstand begriffen, auch das Hertz möge überzeuget, und die Seele mehr und mehr erleuchtet werden, so dann es gewisz an Gottes sonderbahren Beystand und reichen Gnade, und also an Zeit und ewigen wolseyen nie fehlen wird“.

Saaledes var grundlaget og retningslinjerne i den opdragelse, J. G. v. Holstein havde ansvaret for, – utvivlsomt i nøje overensstemmelse med moderens ønsker.

Pligt og tro var grundord for ham i hans personlige liv, og de prægede ogsaa al hans gerning. I de følgende aar som kongens raadgiver havde han sin mening om de forefaldende spørgsmaal og kunde være meget standhaftig i sine synspunkter, men følte sig altid inderligt forpligtet overfor sin konge og de opgaver, der blev betroet ham. Han var ikke smidig, men han var reel. I svær vaande kom han, naar han ikke kunde faa sin pligt som kristen til at rime med pligterne som kongens tjener. Under den spænding, der i en lang aarrække raadede mellem kongen og dronningen, fordi Anna Sophie Reventlow var den foretrukne, – da kongens søskende og kronprinsen tog parti for dronningen, – var v. Holsteins sympathi utvivlsomt paa den forskudte dronnings side, men alligevel synes han at have bevaret kongens tillid urokket¹.

Som den stiltfærdige mand han var, levede han sit kristenliv uden at tage del i kirkelige eller theologiske stridigheder. Men han fik betydning i dansk kirkeliv ved, at han aldrig lagde skjul paa, at han vilde staa sammen med vækkelsens folk. Han var ikke igang sætter eller banebryder, men han var en trofast støtte, naar han tog sig af en sag. I Halle havde man tillid til v. Holstein, og i missionskollegiet sørgede han for, at missionærerne i Indien og Nordnorge fik rimelig hjælp, og han var ikke mindre interesseret i at fremme den spredning af bibler og opbyggelsesbøger, som foregik gennem missionskollegiet. Som amtmand i Tønder kunde han ogsaa nu og da give de vakte en haandsrækning².

dem Cron Princen Christian gehalten d. 5ten 8 br. Anno 1712 in beysein aller seiner bedienten.“ – 7 fol.sider. Om kronprins Christians correspondance med J. G. v. H. se Ledreb. 437-fol.

¹ Om denne spænding findes antydninger i Ledreb. 438-8°. – 1712 – 29/9. – Den 14/12 1708 spiste v. Holstein hos dronningen, og blev efter maaltidet – „sehr über des Königs reise examiniert“. Ledreb. 436-8°.

² Jfr. Dansk teol. tidsskr. 1940, 193 ff. (Johannes Pedersen).

Johan Georg v. Holstein var en adelsmand, der tjente den danske konge med hæder; det dansk-norske riges vel laa ham paa sinde. Men den betoning af det danske – i modsætning til tysk, – enten det gjaldt sproget eller personen, – der kom frem herhjemme omkring 1720, forstod han ikke. Og de angreb, der fremkom paa universitetsuddannelsens klassiske grundlag, kunde han ikke billige.

Bodsfromhedens tunge alvor laa ham i blodet; den drev ham ind i selvransagelsen og i det regelbundne fromhedsliv, men den holdt ogsaa kravet om, at troen maa praktiseres, levende i ham. Derfor stillede han sig – trods tungsind og kritik af det hjemlige kirkeliv – til tjeneste, naar han kunde føre gode reformer igennem. En rimelig mellemvej mellem den stive orthodoxi, der satte alle sine kræfter til i theologiske fejder, og den separatisme, der i sin nidkærhed forgreb sig paa de kirkelige ordninger og den lutherske læres kosteligste arvegods, fandt han i den hallensiske pietisme, og gennem sit virke som kronprinsens opdrager og som kongens betroede raadgiver skaffede han den fodfæste i dansk kirkeliv.

Den anden mand, der skal nævnes, er JOHAN WILHELM SCHRÖDER. I en aarrække var han kronprinsens informator – v. Holsteins trofaste medarbejder – og var baade i Frederik IV.s sidste aar og i Christian VI.s første regeringstid med, hvor sager af kirkelig interesse blev drøftet og afgjort.

1705 kom Schröder her til byen sammen med familien v. Holstein, som han var meget nær knyttet til. Ogsaa med familien Lützens stod han paa venskabelig fod og var sønnen Friederich en god vejleder under hans studier.

I en præstegaard i nærheden af Hamburg var han født, og da han var c. 25 aar gammel – 1694 – tog han præsteeksamen i Hamburg¹. Han havde altsaa studeret theologi, men virkede aldrig som præst. Allerede paa dette tidspunkt – lige efter eksamen – er han aabenbart kommet i forbindelse med v. Holstein og var med til at undervise prins Carl. Blandt Schröders papirer fandtes nemlig et haandskrift, der hed: „Vornehmste Glaubens-Lehren, Lebens-Pflichten und Trost-Gründe auf gnädigstes Verlangen I. K. H. P. C.: (o) Ihr Königl.

¹ Dansk biogr. leks. (Bjørn Kornerup.) Schröders forældre var: sognepræst i Wilhelmsburg WILHELM SCHRÖDER og ANNA ELISABETH BIESTER, hvis far var præsten i Meldorf, HENRICH BIESTER (jfr. Arends: Gejstl. i S.-H.); hans moster ANNA MARGARETHA var gift med præsten MARTIN VOSS, hvis datter BEATA blev gift med licentiat KLAUS HENNINGS i Kiel (jfr. J. F. B. og Paul Hennings: Beiträge zur Geschichte der Familie Hennings). – Om Schröders familie se nærmere bilag I.

Hoheit Prins Carl) von J. W. S. (o: Joh. Wilh. Schröder)¹. Er denne tydning rigtig, har den danske kongefamilie kendt Schröder fra den tid, v. Holstein var hofmester hos prins Carl.

Schröder havde saaledes undervist i nogle aar, da han 1706 blev kronprins Christians lærer. Om hans ungdomsaaar findes ellers ingen oplysninger. Men af hans bibliothek kan man skønne, at han har faaet en grundig uddannelse, og at han med interesse har fulgt med i tidens politiske og filosofiske spørgsmaal, men især, at kristendom og theologi har været hovedsagen for ham, og at han tidlig blev grebet af den nye forkyndelse, der brød frem med Spener.

Schröder er vokset op i Hamburgegnen og var nogle ungdomsaaar i selve Hamburg. Det blev paa forskellig vis bestemmende for hans fremtid. Politisk var Hamburg i 1670erne og 80erne et urocentrum. Forholdet mellem den danske konge og den gottorpske hertug var stadig spændt. Og det tvang ogsaa folk i Hamburg til at tage parti – for kongen eller hertugen. Hertugen søgte i disse aar gentagne gange tilflugt i Hamburg, naar det blev ham for broget hjemme. Og 1686 drog den danske hær mod byen for at straffe den, fordi den ikke vilde hyld den danske konge. Men da Hamburgerne blev støttet i deres modstand af andre lande, maatte kong Christian V trække sin hær tilbage. Schröder synes efter alt at dømme – i denne strid – at have haft mest sympati for den danske konge og gennem familien v. Holstein at have faaet forbindelse med det danske hof².

Den lutherske orthodoxi, der paa denne tid prægede kirkelivet i Holsten, havde med professor CHRISTIAN KORTHOLT i Kiel – f. 1633, d. 1694 – faaet et kraftigt indslag af den arndtske bodsfromhed³. I Slesvig rettede Fr. Breckling voldsomme angreb mod den fordærvede kirke og det uduelige præsteskab. Og hvad der saaledes genlød i omegnen, standsede ikke ved bymurene. Hamburg sugede alt nyt til sig – baade nordfra og sydfra. I 1780'erne mærkedes den spenerske pietisme paa disse egne. Speners svoger, I. H. HORB, blev 1684 præst i Hamburg. Ved hans side stod to andre præster i byen, nemlig JOHAN

¹ I U. B. findes bl. auktionskatalogerne: „Catalogus Librorum B. Joh. Wilhelmi Schröderi S. R. Majest. Consilarii Conferentiarum etc. etc. Quorum Auctio habebitur in defuncti Aedibus in Platea vulgo Stormgaden dicta. „D. 16. Octobr et seqv. 1741.“ – 269–8°. – Efter bøgerne anføres: „Adskillige Manuskripta“, og derefter: „Adskillige Land-Charter, Kaaber-Stykker, Effigies etc.“ Se nærmere om bibliotheket i bilag II.

² Jfr. Danmarks riges historie, IV, 545 ff. og H. Reincke: Hamburg, – 127 ff.

³ Jfr. Dansk biogr. leks. (Bjørn Kornerup).

WINCKLER og ABRAHAM HINCKELMANN. De prædikede kraftigt vækkelse og holdt gudelige forsamlinger. Men snart rejste modstanden sig. Præsten JOHANN FRIEDERICH MAYER var dens bannerfører, og nu kom det til saa voldsomme sammenstød mellem gammelt og nyt, at hele byens borgerskab blev delt i to partier; det kom ligefrem til haandgemæng paa gaden; pastor Horb maatte 1694 rejse fra byen, og en regn af stridsskrifter – for og imod – strømmede ud blandt folk. A. H. FRANCKE opholdt sig 1688 nogle maaneder i Hamburg¹.

Sandsynligvis har Schröder i disse aar fundet sin plads blandt de vakte. Bestemte udtalelser om, hvordan han er kommet i forbindelse med pietismen, findes ikke, men at han fra sin ungdom og tidligste virketid har været præget af den dybe, tunge alvor, der kendetegnede den spenerske forkyndelse, er givet. Som lærer hentede han ogsaa sine impulser fra skolerne i Halle.

Med sin theologiske uddannelse, sin hengivenhed for det danske kongehus og med den øvelse, nogle aars undervisning havde givet ham, maatte Schröder kaldes velegnet til at blive lærer for den danske kronprins; men det var maaske ikke mindst hans oprigtige tilslutning til pietismens tanker og livsform, der gav ham fortrin i v. Holsteins og dronningens øjne; i hvert fald kom det til afgørende at præge hans undervisning i disse aar og dermed hans elev for hele livet².

Schröder indprentede i de første aar sin elev de bibelske fortællinger og Danmarkshistorien; det gjaldt om at kunne huske skriftord og kongerækken. Senere var det især om at kunne skrive det tyske sprog, det gjaldt. Kronprinsen var ikke nogen lærenem elev. De smaa-breve, han skrev i disse aar til sine forældre, blev lige til han blev 16–17 aar skrevet efter udkast, Schröder udarbejdede. Ja, fra sommeren 1720 findes et brev fra Schröder til kronprinsen, hvori den gamle lærer paa den venskabeligste maade giver sig til at rette fejl i en skrivelse, han har faaet fra sin kongelige elev³.

At Schröder ogsaa i disse aar har søgt at give kronprinsen kendskab til latin, har vi vidnesbyrd om i den „*Tabula Synoptica Grammaticæ Latinæ Dedicata Serenissimo et Celsissimo Principi Christiano, Principi Hæreditario Daniæ Norwegiæ etc.*“, der er udgivet i København

¹ Jfr. E. Feddersen: Kirchengesch. S.-H. II, 319. H. N. A. Jensen (v. A. L. J. Michelsen): Schl.-Holst. Kirch.-gesch., IV, 166 ff. – Joh. Geffken: Joh. Winckler u. d. hamb. K. 1684–1705. G. Kramer: A. H. Francke I, 42.

² Jfr. L. Koch: Kong Christian VI.s historie – 1886 – s. 1 ff.

³ Se nærmere bilag III.

uden forfatternavn og aarstal, men dog i eftertiden gik for at være Schröders værk¹.

At give den danske kronprins en grundig kristelig oplysning og at indøve ham i gode livsvaner, saa han kunde naa frem til en selvstændig overbevisning om den kristne tros umistelige sandhed, har utvivlsomt staaet for Schröder som hans egentlige opgave. Hvad var vel alle kundskaber og færdigheder ved siden af det?

Schröder har været en samvittighedsfuld lærer, og han tog sig oprigtigt af sin elev. Men hans pligtroskab kunde sikkert efterhaanden være smaalig og tyngende for en ung mand, hvis jævnaldrende bevægede sig med langt større frihed. Den næsten altid bekymrede fromhed, der prægede Schröder, har sammen med hans utrættelige indprenten af lektierne i aarenes løb gjort timerne til en plage for eleven.

Kronprinsen beder en sommer om at faa sine undervisningstimer lagt om til formiddagen fra 9-1; saa vil han, – det lover han Schröder, – til gengæld hver dag lære et skriftord udenad og skrive nogle linjer. I et andet brev beder kronprinsen sin lærer om forladelse for en forseelse og beder ham hjælpe sig med forberedelsen til altergang.

Som aarene gik, generede det aabenbart kronprinsen, at Schröder vilde blive ved med at være læreren. I 1719 kom det til et saa skarpt sammenstød mellem dem, at man kan undre sig over, at forbindelsen mellem dem ikke blev brudt. Naar det ikke kom saa vidt, skyldtes det uden tvivl; at kronprinsen trods alt holdt meget af sin barndoms- og ungdomslærer.

Brevet fra kronprinsen til Schröder skal her gengives, fordi det giver et tydeligt indtryk af den voksne mands vilje til at frigøre sig fra lærerens nærgaaende tilsyn. Det giver et nærbillede baade af kronprinsen og af Schröder.

„Monsieur.

Nachdem er heute morgen bey mir gewesen ist und mir gebeten, dasz ich ihm diese zwei fragen beantworten mögte, davon die erste so lautete, er mögte gerne wissen, woran er wäre, ob er seinen beruf nicht sollte mehr abwarten, wo bey er doch meinete solches in seinem gewissen nicht verantworten zu können; die andere war, ob ich seiner müde wäre und ihn nicht länger bey mir behalten wolte; wie ich nun bey anhörung dieser fragen bedencken getragen selbige gleich zu beantworten, wie ich mich gescheuet solches zu thun wegen meines hitzigen Temperamants, so ich selber am besten

¹ Jfr. H. Ehrencron-Müller: Forfatterlexikon under J. W. Schröder; VII, 265.

kenne, so habe für nöthig erachtet selbige durch gegenwärtige zailen zu beantworten; auf er ersten dient zur antwort, dasz er sehr wohl wissen kan, woran er ist, weil der könig selber mir gnädigst befohlen hat, dasz ich des nachmittags solte gantz frey sein, des vormittags aber, wan ich Lust und zeit hätte ihn mögte ab und zu zu mir kommen lassen; also deucht mir, hat er sich darüber weiter kein gewissen nöthig zu machen, den der könig hat also durch die letzte die erste order aufgehelt und abgeschaffet, und glaube ich, dasz er wird so raisonnable sein und sich des königs wort und willen hierin genug sein lassen; was dasz zweite angehet, versichere ich dergestalt mich jederzeit zu erweisen als

Monsieur
Votre tres affectioné
Christian¹.

Baade Schröders bekymring for at blive overflødig og kronprinsens modvilje mod stadig at være skoledreng afspejles heri.

Senere hen paa aaret – i november – sender Schröder kronprinsen et brev, hvori han klager over, at han kun saa sjældent bliver kaldt til sin tjeneste; – i hele oktober kun en enkelt gang. Han mente, det var kongens bestemmelse, at han visse dage skulde opvarte kronprinsen om morgenen; nu maa han bebrejde sig selv, at han forsømmer sin pligt. For at faa ro i sit bekymrede sind beder han da om en forklaring, – tilmed „da ich entschlossen bin zu dem Tisch desjenigen Herren zu nahen, bey dem man nicht mit einem unruhigen Hertz, das sich wegen Unterlassung seiner Pflicht einigen Zweifel macht, erscheinen darf, woferne man nicht an-Stat des gehofften Seegens den Fluch und die ewige Verdammis über sich bringen will“².

Kronprinsen svarer Schröder, at kongen selv har sagt ham, at det var nok, naar han af og til lod sin forrige lærer tilkalde om morgenen; i den sidste tid havde han været meget forkølet og haft sin tid meget optaget. Derfor var det nu saa længe siden, han havde sendt bud efter ham. Men med følgende sætning: – „und wolte der könig übrigen die gnade vor ihm haben, dasz so bald etwas ledig würde, so ihm accomodieren könnte, ihm damit in gnaden abzufinden“, – afsløres sagens kerne ubarmhjertigt. Der var ikke mere brug for Schröders tjeneste ved hoffet; men det var vanskeligt at finde en passende stilling til den nu aldrende mand³.

Saadanne smaa episoder forstyrrede dog ikke det hjertelige for-

¹ R. A. Kronprinsen til Schröder – 15. Januar 1719.

² R. A. Schröders udkast til kronprinsen – tilføjet dato 6/11 1719(?).

³ R. A. Kronprinsen til Schröder. 1719 – 6/11.

hold, der var mellem kronprinsen og Schröder. I et brev fra 1720 takker Schröder „den kære prins“, fordi han igen har givet ham bevis paa, at han ikke har glemt sin gamle lærer; – han forsikrer, at han tidlig og sent tænker paa sin elev, og meddeler, at dronningen synes at være i bedring. Men et suk over, at han føler sig saa unyttig, maa dog ogsaa med¹.

Schröder havde meget svært ved at forlige sig med tanken om, at kronprinsen ikke kunde tage ham med². Dog maatte det være ham en glæde, at kronprinsen – trods travlhed med planer om Tysklandsrejse og bryllup – beder om fra Frederiksborg at faa tilsendt Johan Arndts: Erklæring der Evangelien³. Det var ham vel et tegn paa, at hans opdrager- og lærergerning var lykkedes.

Under 26. maj 1721 udnævnte kongen Schröder til „Committeret i Missionskollegiet“. I marts maaned var dronning Louise død; Frederik IV lod sig kort efter vie til ANNA SOPHIE – til forargelse baade for kronprinsen og kongens søskende. I august maaned holdt kronprinsen sit bryllup. Et helt nyt afsnit begyndte i Schröders tilværelse.

I de femten aar – 1706–1721–, Schröder havde været ved det danske hof, havde krigens skygge mærket landet, og kongens skiftende kvindeæventyr og dronningens dybe harme og sorg havde skabt uhygge ved hoffet; men mellem kronprinsen – den forknytte dreng og den kejtede ungersvend – og hans gudfrygtige, tungsindige, pligttro lærer var der i disse aar knyttet et venskab, som viste sig at kunne holde i de kommende aar. Schröder nærrede dyb hengivenhed for kong Christian VI, og kongen viste gang paa gang, at han satte pris paa Schröders forstandige raad.

Om Schröders indsats i missionskollegiets arbejde eller om hans arbejde med forskellige kirkelige sager skal her ikke tales; her er det kun om at gøre at faa et billede af ham.

Det er ikke saa ligetil for en ungkarl som Schröder, der altid havde faaet bolig og kost, hvor han havde sin tjeneste, at staa overfor det at skulle indrette sin egen husholdning. En tid har han igen haft sit ophold hos familien v. Holstein – under sønnen CHRISTIAN FREDERIKS sygdom og død⁴. I foraaet 1722 fortæller Schröder i et meget langt brev Johan Ludvig v. Holstein om broderens sygeleje. – Omgivet

¹ R. A. Udkast. Schröder til kronprinsen. Frederiksborg(?) 1720, 22/1.

² R. A. Schröder til kronprinsen. 1720. 27/7.

³ R. A. Kronprinsen til Schröder. 1720, 28/7.

⁴ Danmarks Adels Aarbog, II, 197. Christian Frederik f. 22/3 1699, død 25/5 1722.

af sine forældres og søskendes kærlige omsorg kæmpede den 23aarige unge mand mod døden. Han blev plejet af husets folk, og Schröder var utrættelig i at opmuntre ham og hjælpe ham til at kunne dø med fred¹. Her ser vi Schröder som sjælesørger; han sad ved sygesengen og nynnede nogle vers af salmen: „Hvorfor skulde jeg forsage“²; han mindede sin unge ven om, hvad skriften siger om Guds trofaste omsorg for os; han læste for ham af Johan Arndts: *Paradies-Gärtlein*. – Ofte spurgte Schröder den syge, om han holdt fast ved Gud, – om han havde Kristus i sit hjerte, og hver gang fik han det svar, at hans tilflugt var til Gud alene. Der var, – skriver Schröder, – ved dette sygeleje mere aandelig hjælp at faa end af mange prædikener. Han trøster den sørgende broder med nogle linjer om, at sorgen giver anledning til ydmygt at bede Gud om, at han i sin naade „mere og mere vil drage os bort fra verden og derimod gøre os ret himmelsk-sindede, for at vi ved hans aands kraft mere og mere kan afdø fra synden og leve alene til vor Frelses ære og foretrække det at have hans gunst fremfor at være i naade hos denne verdens store; thi de kan jo ikke vederkvæge os i døden eller stille den mindste samvittighedsangst, – ja, ikke engang give os lindring i de legemlige smerter“³.

Hvornaar Schröder er flyttet til „Hr. EHLERS hus“ i Trompetergangen, kan vel ikke oplyses nu; men det var i hvert fald hans adresse 1729⁴. Og fra 1738 til sin død 1741, da han var blevet svagelig og affældig, var han indlogeret hos kammerraad ELIAS SVANE i Stormgade⁵.

– En enkelt gang finder vi Schröders navn nævnt i de lærdes verden. Den unge J. L. MOSHEIM – senere professor i Göttingen – var i København i sommeren 1722. I en afhandling fra denne tid kalder Mosheim Joh. Wilh. Schröder – „perpetuus ac fidelissimus vindex“ – den stadige og trofaste forsvarer, og takker ham, fordi han satte ham i forbindelse med H. GRAM⁶.

¹ Af husets folk nævnes tjeneren CHRISTIAN og hr. CHRISTENSEN, sandsynligvis JOHAN CHRISTIAN CHRISTENSEN, senere sognepræst i Horst i Holsten; – jfr. Arends: *Gejstligheden* i S.-H.

² Gerhardts salme: „Warum sollt' ich mich denn grämen“. Jfr. Brandts oversættelse nr. 593 i salmebog for kirke og hjem.

³ Ledreborg 454-fol. Schröder til J. L. v. Holstein 1722 – 27/5. – Jfr. afskrift i Ledreborg – 437-fol. Dødsfaldet omtales ogsaa i J. G. v. H.: *Geheime Unterredungen*.

⁴ Ledreb. 499-4°: Hennings til Schröder 1729 – 10/6.

⁵ Det fremgaar af skiftet.

⁶ Ledreb. 431¹-fol. „*Commentario brevis etc.*“ Om J. L. MOSHEIM jfr. *Allgem. D. Biogr.* Født 1694 i Lybæk, kirkehistoriker, død 1755 i Göttingen. Jfr. *Persh. Tidsskr.* 7, III, 202 ff.

Den forbindelse, Schröder gennem sin lærer- og opdragergerning havde faaet med kongehuset, førte ham ind i den stilling som raadgiver i det praktiske kirkeliv, der optog ham i de aar, han endnu kunde virke. Først var det missionskollegiet og Vajsenhuset, der optog hans tid. Blandt de vakte blev han kendt som en god hjælper, naar modstanden var haard. Senere finder vi ham med i kommissionen, der skulde undersøge klagerne, da striden om forsamlingerne stod paa; han var med til at forhandle om oprettelse af landsbyskoler, indførelse af katekisationer og kateketer; at konfirmationen blev almindelig kirkeskik, har han en stor del af æren for; han deltog i drøftelserne om en ny salmebog og blev medlem af generalkirkeinspektionskollegiet¹. Saaledes var der fra hans stille stue mange traade ud til det praktiske kirkeliv rundt om i det dansk-norske rige. Og dog var Schröder ensom og kun lidt kendt, ogsaa fordi han aldrig traadte frem for offentligheden. Han virkede i kulisserne.

Af Schröders dagbog er der bevaret nogle brudstykker fra aarene 1733–38. Her faar vi indblik i hans dagligliv. Mange forskellige sager gik i aarenes løb gennem hans hænder, og i hans stue blev spørgsmaalene drøftet med folk rundt om fra. Den daglige bøn og skriftlæsningen – ja, skriftstudiet; det ny testamente læstes paa græsk med flere kommentarer; – selvransagelsen og den stadige kirkegang var de faste punkter under aarenes og dagens vekslende kaar. Ofte læste Schröder de bibelske tekster paa flere sprog – dansk, tysk, fransk, latin, – inden han gik til fortolkningerne. Theologi og andagtslitteratur læste han fortrinsvis, men ikke udelukkende; historie og sprog fordybede han sig ogsaa gerne i.

Hver søndag deltog han i begge gudstjenester i Petri kirke; desuden kom han – gerne hver søndag – til pastor EWALDS katekisation i Vajsenhusets kirke. Ofte nedskrev han i sin dagbog udførlige referater af de prædikener, han hørte².

I sit fromhedsliv drev Schröder stærkt paa selvprøvelsen. Svarer dagliglivet til ordene om Guds gave og Guds kraft? Helt og fuldt kunde

¹ I Ledreb. 500–4° (1726–1738) findes en række breve til Schröder – som tilforordnet i missionskollegiet – fra rektor SKANKE, Trondhjem, der klager sin nød og søger hjælp mod biskop HAGERUP. – – Hvor ensom Schröder var, fremgaar af følgende bemærkning i et brev til kongen 1735 – 26/9 – R. A.: „Kannte ich einen unter den hiesigen dänischen Predigern, mit dem ich hierüber vertraulich conferiren könnte, so würde ich vielleicht ein guten Vorschlag thun können, allein da es mir hieran fehlet“ – – (bør sagen sendes til en anden). Jfr. Nic. Brorson til Schröder 1727, 7/10, Ledreb. 499–4°.

² Om Schröders dagbog se bilag IV.

han bifalde den lutherske bekendelses ord om, at vi frelses ved troen uden gerninger, men det ligesaa lutherske ord om, at troen er levende og altid virkende, spillede større rolle i hans kristenliv. Troen maa vise sig i gerninger, det var vækkelsens bestandige omkvæd. Romerbrevets tale om den uforskyldte naade vilde han ikke rokke en tøddel ved, men Jakobsbrevets praktiske tag paa tingene og dets fremhæven af „gudfrygtigheds øvelse“ vendte han oftere tilbage til. Naar det i et hjertesuk i dagbogen hedder: „Herr Jesu lass mich stets an d. Gnade kleben u. dir in allem Thun allein die Ehre geben,“ ligger eftertrykket paa den sidste halvdel¹. At ære Jesus i sit daglige liv, det er det, opmærksomheden er samlet om, og det er det, der fører de tyngende selvbebrejdelser med sig.

Schröder var i sine unge aar utvivlsomt i forbindelse med radikale pietister og læste deres kritik af kirkens lære og ordninger. Sandsynligvis var han ogsaa dengang meget kritisk indstillet overfor den „officielle“, orthodoxe kirke. Men efterhaanden som han saa, hvordan den negative kritik drev folk ud i sværmeriet, blev han ikke blot efter sin stilling, men ogsaa af overbevisning den lutherske kirkes tro tjener. Fornyelsen maatte komme indenfor kirken; mere kristelig oplysning og bedre præster, det maatte være vejen. Da herrnhutismen kom frem herhjemme, stillede han sig ogsaa skarpt mod den, fordi den vilde stille sig udenfor kirkens rammer. Den lutherske kirkes bekendelse og ordninger maatte der ikke røres ved, selv om man gerne vilde indrømme, at der bag vildfarelserne kunde være en oprigtig fromhed, der skulde oplyses og vejledes, men ikke straffes.

Baade Schröders natur og hans kristendomssyn fristede ham til selvoptagethed og til selvplageri. Det kom frem i de aar, da kronprinsen var ved at blive voksen. Schröder faldt i skrupler over, at der ikke mere var brug for ham, og over, at han ikke duede til noget². Som aarene gik, kunde det komme som en mørk selvanklage, ja som et knugende tungsind over ham. Da kongen i 1730erne udnævnte ham til etatsraad, kunde han vel glæde sig over den venlighed, der derved blev vist ham, men snart følte han den ed, han havde aflagt som etatsraad, som en saa stor tyngde, at han bad sig løst fra den³.

Fra 1738 var Schröder saa svag og ældet, at han ikke mere kunde

¹ Ledreborg 570-4°.

² Jfr. Schröder til kg. - udkast. 29/5 1738 - „ich empfinde auch deswegen Unruhe, ob ich bey so weniger Arbeit ein so ansehlicher pension von 1200 Rthl. mit gutem Gewissen nehmen könne“ - R. A.

³ Rørdam: Histor. saml. II, 221. 6/11 1735.

deltage i noget arbejde. Kongen beder J. L. v. HOLSTEIN om, at han endelig maa se at opmuntre Schröder, der er saa forknytt og bedrøvet¹, og omtrent samtidigt – i juli 1738 – fortæller A. HOJER i et brev til G. A. FRANCKE, at Schröder i de sidste aar har været plaget af stærk indre uro og af ugrundede bekymringer, – at han helt har mistet sin evne til at bedømme forholdene, – at hans hukommelse er stærkt svækket, – og at han stadig pines af „den fordømmende ængstelse“. Dødsfald i hans vennekreds, – der nævnes provst SCHRADER og kammerjunker v. KÜNSBERG, – gjorde stærkt indtryk paa ham, og denne „saa nyttige, saa redelige og saa elskværdige mand“ sad i sine sidste aar – bortset fra enkelte solskinsdage – nedsunken i en hjælpeløs og for mørket tilstand².

Den 27. maj 1741 døde han. Begravelsen foregik d. 3. juni fra Petri kirke, hvor han i en lang aarrække havde deltaget i gudstjenesterne søndag efter søndag. Hans grav laa „auf dem neuen Krautgarten“³. To nære venner, gehejmraaderne J. L. v. HOLSTEIN og C. I. v. GERSDORFF ordnede hans efterladenskaber – især alle hans breve⁴.

En lang og tro tjeneste for det danske kongehus og for den danske kirke var afsluttet. Han bragte ved sit liv og sit virke den hallensiske pietismes livssyn og praktiske forslag indenfor vore hjemlige grænser. Som kongens opdrager og som hans raadgiver siden er hans betydning for dansk kirkeliv uomtvistelig⁵. Hans tunge, selvransagende sind, – hans angstfulde bekymring, der til sidst fik sindssygens karakter, maa ikke fordunkle de træk i hans billede, der tegnes med ordene „nyttig, redelig og elskværdig“. Hans pligttroskab, hans grundige indsigt i mange spørgsmaal og hans oprigtighed – ikke blot overfor de faa venner, han havde, men ogsaa overfor den sag, han tjente – gør, at denne hypokondre pietist bør nævnes blandt dem, der med ære har tjent ved det danske hof og i den danske kirke.

¹ Rørdam: Histor. Saml. II, 404. Jfr. III, 78.

² Kh. Saml. 5. R., III, 185 ff. A. Hojer om Schröder til G. A. Francke 1738 – 12/7; jfr. s. 190 f. og 193 f. Om v. Künsberg jfr. Bobé: Efterl. Rewentl. Papirer, VIII, Tilføj. 38.

³ St. Petri tyske kirkes begrav.-protok. – Landsark. – Her angives Schröders alder til 72, mens Kornerup i D. biogr. Leks. angiver fødselsaaret til 1674.

⁴ Hofrettens skifter 27/5 41. Landsarkivet. I to forseglede kofferter var Schröders papirer samlet. Brevene blev fordelt til missionskolleg. og kirkeinspektionen. En del blev bundet i pakker og henlagt.

⁵ I R. A. findes en lang række breve til kg. Chr. VI – ofte udkast – baade om personlige spørgsmaal og om kirkelige sager.

BILAG I.

J. W. SCHRÖDERS FAMILIE

Schröder havde 4 søskende – 1 broder og 3 søstre –, nemlig JOHAN CHRISTOPHER – bosat i Altona; MARGARETHA – bosat i Hamburg – gift EICHLER; ANNA BEATA – bosat i Hamburg – gift med HANS JÜRGEN BUNCK; GERTRUD ANNA – bosat i Wilster i Holsten – gift med kirurg HELLMANN. – Disse oplysninger er fra skiftet efter Schröder 1741, 27/5, – blandt hofrettens skifter i landsarkivet for Sjælland. –

Schröder havde to søstersønner, der var bosat i Kbhvn. Det var accise-skriver – udenfor „stadens Nørreport“ – FRIEDERICH WILHELM EICHLER – f. 1693 – d. 1780 (jfr. Petri Kirkes dødsprotokol 1780, 12/5; vielsesprot. 1733, 25/11; daabsprot. –1734–41; en søn fik 1741 navnet: JOHAN WILHELM). Og JOHAN PETER EICHLER – urtekræmmer – bosat paa Købmagergade ved David Skolemesters gaard – f. 1700, d. 1772 (jfr. Petri dødsprot. 1772; vielsespr. 1733; daabsprot. 1734–39; og raadstuearkivet).

Disse søstersønner besøgte nu og da Schröder, ligesom han var med til deres familiefester (jfr. dagbogen – Ledreb. 570–4; Rørdam: Histor. Saml. II, 280).

BILAG II.

OM SCHRÖDERS BIBLIOTHEK

Schröders bibliothek siger os noget om hans uddannelse og interesser; derfor skal nogle af bøgerne nævnes. – Som minder fra skoletiden, da latinen skulde bankes ind, stod i stuen i Stormgade: Horats, Virgil, Tacitus, Seneca Ovid, Cicero. „Les œuvres de Moliere“ og „Peder Paars“ har vel snarere vakt forargelse end smil hos denne alvorsmand. Og hvorfor han har læst „Von dem weltüblichen Tanz-Spiel und Lust-Wesen“ eller „Ursprung, Gebrauch und Gestalt der Paruque“, er ikke let at sige, selv om naturligvis baade spørgsmaalet om dans og om paryk maatte rejses ved kronprinsens opdragelse. Tidens filosofi var ham ikke ukendt; det vidner navnene paa bogryggene om: Th. Hobbes, Leibnitz, John Locke og Chr. Wolff. Men han synes at have haft større interesse for historie. Her stod: Saxo Grammaticus, Joh. Svaningii: Chronologia danica, Lyskanders: Danske historie, A. Hvitfeld: Christian III's historie, O. Wormii: Monumenta danica, Holbergs: Introduction til de fornemmeste europæiske rigers historie, A. Hojers: Dänemarkische Geschichte; og fra hjemstavnsens historie: A. H. Lackmanns: Einleitung zur Schlesw.-Holst. Historie I–II, I. Kempes: Evangelisches Hamburg, Gegründeter Beweis der vielfältigen Treulosigkeiten der Holsteinisch.-Gottorp. gegen das königl. dänische Haus, Information sur les differens entre le Roy et le Duc d'Holstein og Helmoldii: Cronica Sclavorum. Spørgsmaal om undervisning og opdragelse er behandlet i „Handleitung der Sitten“ fra pædagogiet i Halle og i „Sickere maade i det latinske sprog at lære“.

At Schröder ogsaa brød sig om at være orienteret i, hvad der foregik, ses af følgende titler: „Das neue der heutigen Welt, Die unschuldige Nachrichten, Die geistliche Fama, Allerneueste Historie der theol. Gelehrsamkeit, Monatlicher Auszug aus allerhand herausgegebenen Bücher, Historische Remarques der neuesten Sachen in Europa (i sidstnævnte fandtes 30. marts 1700 følgende: „Quid est Pietista? Est homo in externa Ecclesiæ Lutheranae communione degens, fanaticis favens erroribus, pietatem callide simulans, illam autem per Pharisæicum aliorum contemptum, et odium internecium erga diversa sentientes exercens, atque libellis famosissimis pietatem suam vel defendens, vel, ut ita defendatur, cum impedire possit, permittens“).

Men at Schröder var theolog baade efter uddannelse og interesse lader bibliotheket ingen tvivl om. Her fandtes: Bellarminus: De scriptoribus ecclesiasticis, Luthers og Melanchtons værker – Erasmus: Paraphrases, Bugenhagens salmefortolkning, M. Chemnitz: Examen Concilii Tridentini, H. Grotius: Annotationes ad vetus et novum testamentum. Her var: Joh. Gerhard: Loci theologici, G. Callixt: Apparatus theolog, Brochmands: Systema universæ theologiæ, Coccejus: Summa doctrinæ, Calovius: Systema locorum theologicorum.

Samtidens theologi, der mest drejede sig om den nye vækkelse – snart i forsvar – snart i angreb – findes fyldigt repræsenteret. Speners og Franckes værker stod der; bøger af J. F. Buddens, Joachim Lange, Chr. Thomasius, C. H. Sandhagen („Einleitung zum neuen Testament“), Val. E. Löscher („Der vollständige Timotheus Verinus“). Schröder var altid selv tro mod den lutherske kirke, trods al reformiver, men at han har beundret sværmernes nidkærlighed og inderlighed, kan skønnes af følgende navne: Val. Weigel, A. Bourignon, Glüsing, Strandiger, Paulli, J. W. Petersen; der stod „Lutherus ante Lutheranismum“, Chr. Democriti (o: Dippel): „Angeklagter Beichtvater“ og G. Arnolds: „Göttliche Liebes-Funken“, „Paradies Gärtlein“ og „Unparteyische Kirchen und Ketzerhistorie“.

Andagtslitteraturen var dengang – trods al konfessionel strid – ikke bundet af landegrænserne. Schröder havde Augustins: Soliloquia, Taulers prædikener, Th. à Kempis: Om Kristi efterfølgelse, Catharina v. Genua: Leben und Schriften, Michael de Molinos: Gejstlicher Wegweiser, skrifter af Md. Guyon og Fenelon, Paschasius Quesnel: Reflexions morales sur le Nouveau Testament. Foruden Common Prayer Book havde han nogle faa engelske andagtsbøger, saaledes: Jer. Taylor: „Richtschnur und Uebungen eines heiligen Wandels“, Jac. Janeways beretninger om børneomvendelser, John Bunyan: Pilgrimsvandring, R. Baxter: „Stimme Gottes an die Sünder“ og „Nun oder niemals“. –

Lutherske andagtskrifter fra samtiden kendte Schröder naturligvis: Joh. Arndt, Heinrich Müller, Chr. Scriver. Fra dansk kirkeliv møder vi: Brochmand, Jersin, Brunsmann, H. G. Masius, F. J. Lützens, H. Schrader, Pontoppidan og P. Hersleb –; og af „hallensiske“: J. A. Freylinghausen, J. J. Rambach, Baumgarten, J. R. Hedinger, G. M. Laurentius (i Gotha),

M. C. Rusmejer, J. A. Grammlichius: Erbauliche Betrachtungen, A. F. Lampe: Heilige Brautschmuck.

I pietisternes andagt var „selvprøvelsen“ et særligt led. Den lagde Schröder megen vægt paa. I reolen stod: J. Claude (død 1687): „L'examen de Soy même pour bien se preparer à la Communion“, C. Arends: „Handleitung zur täglichen Prüf. sich selbst“. J. C. Cramer: „Gewissens Prüfung“ og C. V. Vossens: Anleitung zur Prüfung seiner selbst.

Af interesse er det ogsaa at lægge mærke til C. M. Pfaffens: „Anweisung wie die Confirmation nützlich gebrauchen“, Langemach Leths: Catechetiske Historie, katekismer af Spener, Lütke mann og Joh. Porten – og J. Porst: „Wohlgemeinte Anleitung für angehende Prediger“.

BILAG III

Som prøve paa kronprinsens brevskrivning i hans drengenaar anføres et brev til dronning Louise – dateret København, 1709, 2. december. R. A.

Gnädigste Mama.

Weil ich die gnade nicht haben kan Ew. Königl. Maj. hände zu küssen und meine unterthänigste Schuldigkeit mündlich abzulegen, so dancke hiedurch demüthigst für das sehr angenehme praesent, damit Ew. Königl. Maj. mich gnädigst zu regaliren beliebet. Ich werde solches als ein zeichen Dero unverdienten gnade jederzeit recht hoch schätzen, und mich dadurch ermuntern lassen, dasjenige was bishero versehen worden möglist zu verbessern und mich allemahl nach Ew. Königl. Maj. gnädigsten befehl aufzuführen, damit Dero hertzlicher Wunsch an mir könne erfüllet werden. Und sodann hoffe ich unterthänigst es werde sich die continuation der bisherigen gnade demütigst erbitten dürffen

Ew. Königl. Maj.

Gehorsamster Sohn
Christian.

Enkedronning CHARLOTTE AMALIE sendte under d. 2. april 1712 kronprinsen følgende karakteristiske brev fra Oldenburg. – R. A. – Jfr. F. Ahlefeld-Laurvig: Prins Carls rejse.

Mon tres cher Petit fils.

Mir ist Sehr angenehm gewesen auss Euer Schreiben zu Ersehen, dasz Er noch an die alte Grosz-Mutter gedencket, und Über Mein wieder Erlangte gesundheit Euch Erfreuen wollen. Ihr kont Meines Grosz-Mütterlichen Seegens und Gebeths Euch hinwiederumb versichert halten, Wie Ich dann Gott bitte, dasz Er meinen lieben Enkel Mitt Seinem Hl. Geist zu allem Guthen leichten wollen, dabey Ihr auch selbst Euch bemühen Müsset des göttl. Beystands

Euch würdig zu Machen und danhin zu streben, dasz Ihr nicht so viel durch Euere Leibliche Gehbuhr als Vielmehr durch Gottes Furcht und tugendtsamen Wandel Euch für andern distingiret; dieses wirdt mir die gröste Freude sein. Undt in solcher guten Zuversicht verharre

Mon tres cher Petit fils

Getreue Grosz Mutter

Charlotte Amelie.

Et brev fra kronprins Christian til kong Frederik IV, – dateret København 1718, 25. november –, viser, at Schröder ogsaa var med til at drøfte spørgsmaalet om, hvem der skulde være kronprinsens gemalinde. Det hedder i uddrag:

„Nachdem es Ihro Maj. dem Könige allergnädigst gefallen hat, mich durch Monsieur SCHRÖDER fragen zu lassen, welche Person ich zu meiner Ehegattin ins künftige nehmen wolte“ (fremfører han sin tak, da han forstaar, forældrene har talt om det vigtige spørgsmaal. Selv har han bedt om Guds vejledning og besluttet:) „dasz wenn es des Königs und der Königin willen gemäs wäre die älteste Printzessin des Printzen von Wallis zu erwählen. Die ursachen sind diese 1. Weil sie sol der reinen Lutherischen religion zugethan seyn, 2. Weil sie auch sol wohl erzogen seyn, 3. Weil auch überdem zu hoffen stehet, dasz dem Lande dadurch dermaleinst einiger nutzen zu fließen mogte“. Jfr. Rørdam: Histor. saml. I, 371.

Et brudstykke af et brev, Schröder sendte kronprinsen – 1720, 27/7 –, viser, hvorledes den omhyggelige lærer endnu vil hjælpe paa den nu snart 21aarige elevs kundskaber.

„Wegen der Art zu schreiben braucht es bey mir keiner Entschuldigung, weil ich mir leicht vorstellen kan, dasz Ew. Königl. Hoheit aus verschiedenen Ursachen keine Zeit gehabt die Buchstaben so zierlich zu mahlen, als Sie sonst zu thun vermögend wären. Um anderer willen aber, die entweder jetzo oder künftigt Dero ordres erwarten, bitte demüthigst, die commata und puncta nicht aus der Acht zu laszen, auch die conjunction dasz mit dem Vorsatz Wort das nicht zu vermischen, noch wieder die im Teutschen gebräuchliche Schreib-Art das Wort thun, facere, agere, nicht mit dun, welches eigentlich einen besoffenen Mensch andeutet, zu verwechseln.“

BILAG IV

Af Schröders dagbog anføres her nogle prøver.

Ledreb. 570–4.

1733, 21. februar.

Post preces et examen legi Jac. IV, 11. 12, Gr. Germ. Lat. et Gall. cum observat. Hedingeri, Quesnel et Gramlichii ac explicatione Brochmanni,

Laurentii et Langii, nec non paraphrasi Erasmi, Franckens Glaubens-Weg, Hellmundts 21ste Betr. über das Leben Christi, quædam ad historiam novissimam pertinentia, et post scriptas ad Dn. Ambders literas, ac res nonnullas in ordinem redactas, quædam ad historiam literariam p. spectantia, 1 Tim. IV Gr. Jac. IV, 11–12 Dan. Ezech. XXVI – Dan. Höpfneri Isagog. ad Coen. Dom. Tr. Pr. p. 43–50. Bentheims Unterricht von dem Leiden Christi p. 56–60 et exam. repet. I margin staar: Dn. Ifversen. (I det nævnte auktionskatalog kan flere af de nævnte bøger identificeres).

1733, 4. marts.

Post preces et examen, auditumque sermonem S. Dn. Rhone in templo Petrino. Text. Histor. Pass. n. 8.

Prop. das unseelige Ende des Apostels Judæ, dabey zu erwegen

I. seine unzulängliche Busse, deren Stücke zwar einen guten Schein hatten, denn er 1. erkannte seine Sünde. 2. bekennte dieselbe. 3. hatte darüber Reue. 4. brachte das unrechtmässig gehobene Geld wieder und 5. ersetzte Christo seine gekränckte Ehre, aber es war dieses alles nicht von der rechten Art, denn er 1. erkennete nur den groben Ausbruch u. nicht die innwendige böse Quelle seiner Sünden. 2. bekennte sie nur aus Angst und Zwang seines Gewissens vor Menschen und nicht vor Gott. 3. bereüete dieselbe nicht wegen ihres innerlichen Greüels, sondern wegen der bösen Folgen, die daraus hergekömen. 4. er würde das Geld wohl nicht wiedergebracht, sondern behalten haben, wenn der Heyland sich losz gemacht und nicht zum Tode wäre verurtheilet worden. Überdem fehlte es seiner Busse an den vornehmsten Stücke, nemlich an den Glauben an Jesum und der kindlichen Zuflucht zu ihm, ohne welche man keiner Gnade theilhaftig werden kann.

II. sein unseeliges Ende an sich selbst, a. was es befördert, dasz er sich in die Einsamkeit seinen verzweifelnden Gedancken nach zuhängen begeben, und sich nicht zu Gott und Christl. Seelen gewandt, die ihm Rath und Hülfe schaffen können; b. wie es beschaffen, er erhing sich selbst.

Us. hüte dich für den Misbrauch göttlicher Gnade, schlage die göttliche Warnungen nicht in den Wind, fliehe die Gesellschaft gottloser Menschen. die Sicherheit und den schädlichen Geitz, weil du sonst gar leicht kanst verstocket werden oder gar in Verzweifelung fallen.

Legi recensionen disputationis Dn. REUSS et examen Catechet. concionis EWALD ab ipso in orphanotropheo hab.

Exord. 1. Joh. III, 1. darum kennst – ihn nicht. Text Hist. Pass. Und es stund bey dem Creutz – mit ihm gekreuziget waren. Prop. der den Seinen bekannte, aber der Welt unbekante Jesus.

I. die Sache selbst. Er ist bekannt 1. den Seinen, die ihm doch nicht alle gleich nahe sind und zwar nach 2. seiner Person, Lehre und Wercken; (b) der Welt unbekannt, die 1. nicht alle gleich gottlosz und frevelhaft sind, doch ihn alle 2. weder nach seiner Lehre, noch nach seiner Person u. Zustand, noch nach seinen Werken recht kennen.

II. wie wir dieselbe zum Trost und Besserung des Lebens anwenden sollen
 a) zum Trost 1. halten wir bey Christo in seinem Leiden aus, so kennet er uns auch in unserer grösssten Noth, und nimmt sich unser hertzlich an; 2. Er hat für unsere Untreue gebüset, und will sie uns nicht zurechnen, wenn wir uns dieselbe leid seyn lassen und uns wahrhaftig zu ihm bekehren; 3. kennet uns die Welt nicht und treibet mit uns nur einen Spott, so werden wir dadurch dem Eben-bilde unsers Heylandes gleich, dem es eben so gegangen; b) zur Erbauung 1. bleibe Christo treu, auch wenn du mit ihm leiden must; 2. Nimm dich der Glieder Christi treulich an; 3. Kehre dich nicht an das Urtheil der Welt, sie mag dich loben oder schelten, sondern trachte nur dahin, dasz du deinem Gott gefallen und beständig bey Jesu bleiben mögest, so wird es dir an wahrem Ruhm nicht fehlen.

1 Pet. 1, 3-5 Gr. Germ. Gall. et Lat. cum observationibus Hedingeri, Quesnel et Gramlichii, Langii Lat. et Germ. ac Laurentii commentar. nec non Erasmi paraphrasi, Franckens Glaubens-Weg, Dilherrns Ermahnung des gekreuzigten Heylandes. Ebr. 1 Gr. 1 Pet. 1, 3-5 Dan. Ezech. XXXIX Dan. Helmundts 132ste betr. über das Leben Christi. Höpf. Isagog. ad Coen. Dom. p. 123-125. Freylinghausens Unterricht von dem Leiden Christi p. 101-110 et exam. repet. (I margin til den dato staar: Conveni Dn. Schreiber Dn. Tenniger.)

1735 - 25. august:

Post preces et examen legi Marc. VI, 1-31. Gr. jubulum Bernhardi c. a. Schraderi Homil. in Fest. O. O. S. S. von der Seeligkeit der nach Gott begierigen Seelen p. 1-25 et post habitum cum Rege de variis rebus, iisdemque partim magni momenti colloquium quædam ex Grotii libr. de V. R. C. et post auditam informationem privatam Principis Regii reliqua Homil. Schraderi p. 25-39. Matth. XI. Gr. Rom. V. Gr. Eph. III. Gr. et exam. repet. ac Schraderi Homil. II Fest. O. O. S. S. p. 1-18.

Af dagbogen ses, at Schröder i sommeren 1736 (eller 1737) foretog en rejse ned gennem Hertugdømmerne til Hamburg-Altona. Undervejs besøgte han slægtninge og bekendte. - Ved de enkelte datoer i dagbogen har Schröder opført navnene paa dem, han den dag havde talt med eller haft besøg af. Heraf fremgaar det, at professor HANS STEENBUCH og pastor M. SCHREIBER var hans nærmeste venner og omgangsfæller. Desuden stod FRIEDERICH LÜTKENS ham aabenbart meget nær. Hans slægtninge, brødrene EICHLER og M. N. HENNINGS kom jævnligt. Familierne v. HOLSTEINS, SÖHLENTHALS, GERSDORFS og KÜNSBERG besøgte ham trofast. Ofte talte han med Vajsenhusets folk, lægen GROTHAUS, forstanderen SEYR MAHLING, bogtrykkeren G. F. KISEL, med PLETZ eller med de unge lærere. Præsterne EWALD, J. B. BLUHME og RHONE, samt professor REUSS sad nu og da i hans stue. A. HOJER og HANS GRAM nævnes nogle gange og en enkelt gang ZINZENDORF, SPANGENBERG og NITSCHMANN. Ligesom kongefamilien anføres nogle gange i disse aar.